

Pedagogická psychologie *(osobnost učitele, autorita, moc)*

Semestr: podzim 2018

Osobnost učitele

U učitele nutné kvalifikační i osobnostní předpoklady.
Stávání se učitelem...

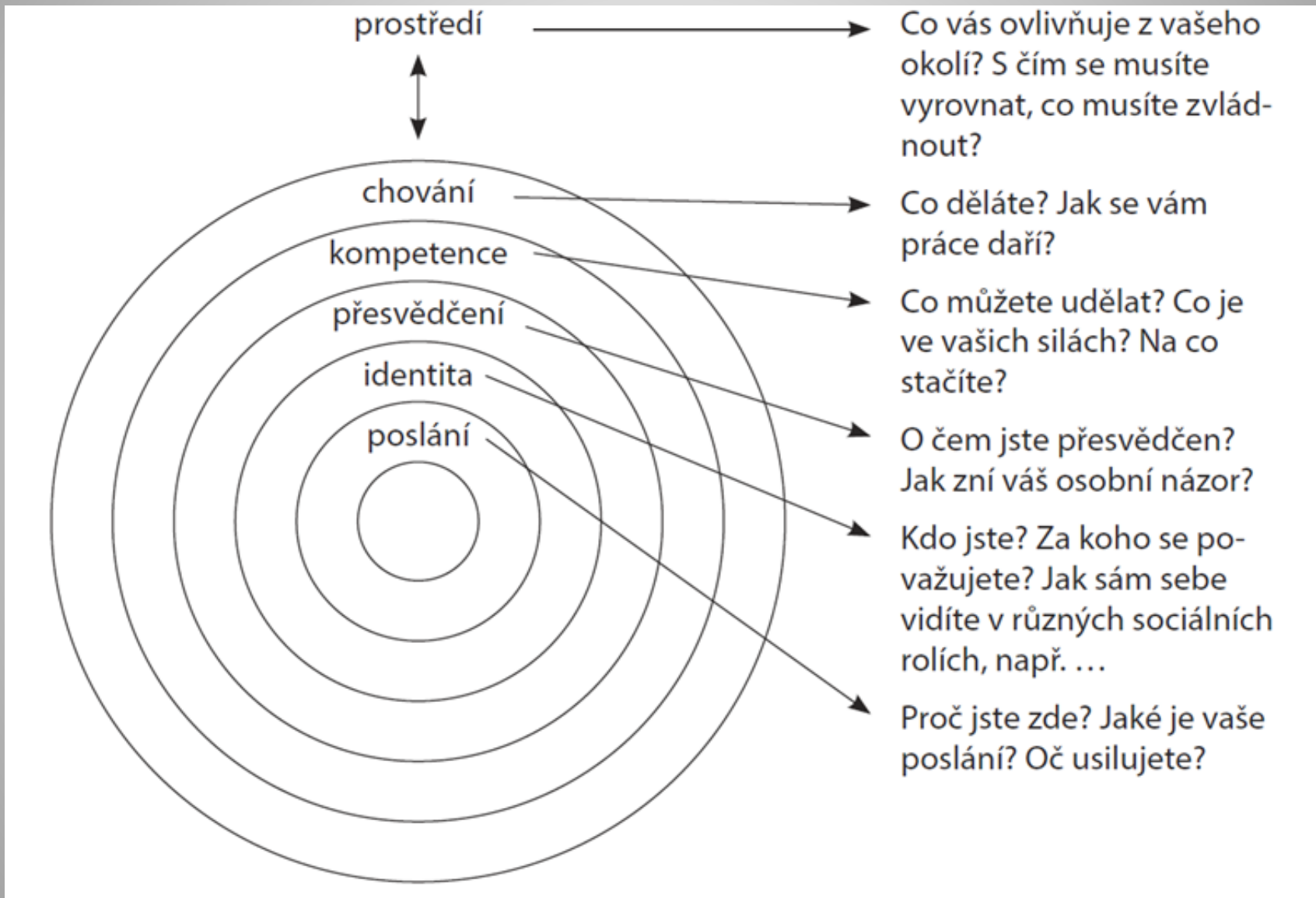
Nestačí suma znalostí, které by žákům předával, důležitý je i způsob, *jak* to činí.

Profesionální kompetence učitele – komplexní schopnost či způsobilost k úspěšnému vykonávání profese. Zahrnuje znalosti, dovednosti, postoje, hodnoty, osobnostní charakteristiky (Spílková).

Učitelova osobnost

- souhrn všech jeho *vlastností* (a jejich projevů v jeho jednání a chování), které jistým způsobem (ať již kladně nebo záporně) působí na žáky a současně ovlivňují také výsledky učitelovy i žákovy činnosti (Štefanovič).
- systém biofyzických, psychických a sociálních komponent (Spousta) – biopsychosociální model

Model osobnosti učitele

Vlastnosti osobnosti učitele

V modelu osobnosti (Mareš) lze nalézt odraz základních charakteristik osobnosti: temperament, charakter, motivaci, schopnosti a dovednosti (+ jejich projevy)

Základní psychologické předpoklady (Spousta):

- osobní psychosomatická a psychomotorická zdatnost, rychlost, vytrvalost;
- neuropsychická stabilita;
- psychická a frustrační tolerance;
- schopnost zvládat mimořádné zátěžové situace;
- schopnost vnímat a prožívat smyslové a citové podněty;
- schopnost aktivizovat, stimulovat, motivovat.

Charakteristiky osobnosti „dobrého“ učitele

Kdo je „dobrý“ učitel? (obdobně: efektivní, ideální, oblíbený, úspěšný...) – hodnotící soudy, obtížně vymezitelné

- Taxativní charakteristika osobnosti dobrého učitele (vymezení některých základních vlastností a dovedností):
- stabilita učitele, extroverze, introverze;
- vlastnosti spojené s uspokojováním základních potřeb žáků;
- sociálně psychologické dovednosti;
- „životní dovednosti“.

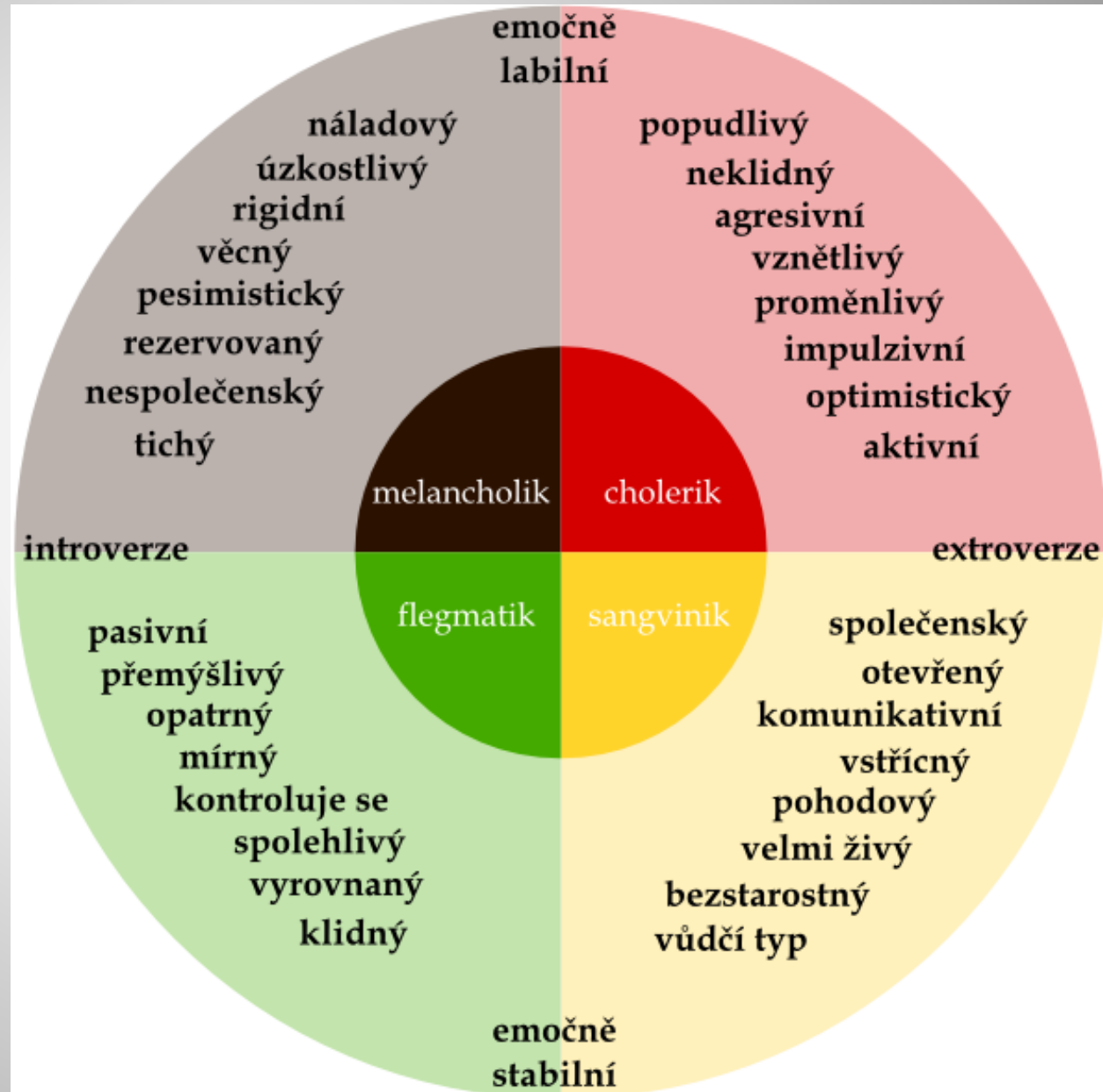
Dobrý učitel očima studentů PedF MU (z časopisu Komenský)

Stabilita učitele, extroverze, introverze 1

H. Eysenck - dimenze osobnosti:

neuroticismus (hlavní dimenze osobnosti, tvořena emoční stabilitou a labilitou)

extroverze/introverze

Stabilita učitele, extroverze, introverze 2

Emoční stabilita – jedna z nejdůležitějších charakteristik osobnosti dobrého učitele

Učitel emočně stabilní: projevuje se klidně; dokáže své emoce identifikovat a ovládat; reaguje přiměřeně situaci; má větší frustrační toleranci; vytváří příznivé klima ve třídě; dokáže tedy žáky více naučit; zároveň působí jako vzor chování (může ovlivňovat osobnostní vývoj žáků)

Extroverze/introverze – méně zřejmé ve vztahu k učiteli; záleží i na osobnosti konkrétního žáka

Extroverze – empirický, materialistický, utilitární přístup

Introverze – idealismus, optimismus, emocionální zaměření, racionalismus

Poněkud lepší introverze – neprosazuje se, naslouchá, přemýšlí o žácích, méně dominantní, pomalejší v reakcích

Naplňování potřeb žáků

Naplňování kognitivních potřeb:

- „kognitivní přesvědčivost“ (*cognitive validity*) – učitel zná svůj předmět a zároveň ho umí přesvědčivě podat, žáci musí vnímat jeho kompetenci;
- schopnost motivovat (*motivating power*) – dokáže žáky motivovat, přitáhnout je k učení (formou či obsahem otázek a problémů, které jim předkládá + silou osobnosti, ve smyslu její opravdovosti a přesvědčivosti).

Naplňování základních potřeb (Maslow):

- fyziologické potřeby;
- potřeba bezpečí – vytvoření příznivého klimatu třídy; konzistentní; stabilní chování učitele, vstřícnost;
- potřeba náležitosti a lásky – udržování soudržnosti třídy; mít rád žáky (dle některých názorů to ke *kompetenci* učitele nutně nepatří);
- potřeba úcty – akceptování, ocenění žáka; vyzdvihnutí toho, co žáci zvládají; schopnost pochválit (*self-esteem* žáka).

Dovednosti učitele

Dovednost – zahrnuje smyslové, intelektuální, volní a emocionální *kvality osobnosti*, která se projevuje v cílevědomé a úspěšné realizaci činností (Milerjan)

Parciální sociálně psychologické dovednosti:

- citlivost ve vnímání žáků – přesné vnímání a interpretování všech projevů jednotlivých žáků (i mimoškolní kontext);
- akceptace osobnosti žáka – akceptace žáka jako samostatné osoby, která má hodnotu sama o sobě; základní důvěra v žáka (Rogers, 2014);
- empatie – (schopnost) vcítění se do myšlení a emocionálního prožívání žáků, jak vnímají jeho samého, jeho výuku nebo obecně různé situace ve škole; kognitivní a afektivní empatie
- flexibilita reagování – kontrola situací, orientace v nich a správné reakce na ně; vliv temperamentu učitele;
- autenticita – vystupování bez přetvářky; otevřené projevy emocí, pozitivních i negativních prožitků, názorů či postojů pomáhají žákům orientovat se v učitelově chování, poznávat cesty i hranice vzájemného působení (Gillernová, 2012).

„Životní“ dovednosti (Kovaliková, 1995)

- Čestnost – dokázat bezpečně odlišit dobré od špatného;
- iniciativa – udělat to, co je skutečně potřeba;
- pružnost – vhodně reagovat na aktuální požadavky, situace;
- vytrvalost – nevzdávat obtížnou práci;
- organizování – dokázat efektivně vést, řídit;
- opravdový smysl pro humor – dokázat se smát, nezapomenout na „dítě v sobě“, nezesměšňovat žáky;
- úsilí, zdravý rozum, řešení problémů – umět nalézat řešení obtížných situací;
- odpovědnost – za sebe i za vzdělávání a výchovu žáků;
- trpělivost – akceptovat žakovu osobnost, tempo, drobné nedostatky;
- přátelství – vystupovat přiměřeně a konzistentně přátelsky vůči žákům;
- zvědavost – neustrnout, neautomatizovat výuku i vztahy;
- spolupráce – dovednost spolupracovat se žáky i s okolím ve snaze jim pomoci;
- starostlivost – projevovat zájem o žáky.

Dovednost vést třídu

Jde o dovednost učitele efektivně vést (řídit) procesy probíhající ve třídě, udržovat disciplínu, ale přitom vytvářet takovou atmosféru, která by podporovala učení.

Styly vedení:

- autoritářský – učitel vyžaduje naprostou poslušnost, nebere příliš ohled na názory žáků, vyžaduje přísnou kázeň, využívá často trestů;
- demokratický – učitel akceptuje názory žáků, je objektivní, chápe potřeby žáků; je poměrně přísný, ale spravedlivý;
- laissez-faire – učitel je k žákům nadmíru přátelský, nemá příliš velké požadavky, téměř nevyužívá trestů; učitel „dobrák“; tento styl není vhodný pro dosažení výraznější úspěšnosti jakékoliv skupiny, ani žáci jej nepreferují.

Pro různé žáky vhodné různé styly (i souvislost s výchovou v rodině).

Model tzv. „laskavé dominance“ (*warm-and-dominant model*) – blízko demokratickému stylu.; učitel je k žákům přátelský, vstřícný, ale zároveň je přísný, má jasně stanovená pravidla a vymezené hranice žákovy svobody; jasně strukturovaný, pro žáky čitelný a do určité míry předvídatelný.

Koncepce moci v pedagogickém kontextu

Malé ukotvení problematiky moci v našich podmínkách – spíše zkoumána kázeň či autorita (formální – komplementarita role učitele a žáka...; neformální – spíše osobnostně podmíněna).

Moc determinantou vyučovacího procesu
Bernstein (1996):

- **regulativní diskurs** (pravidla sociálního chování a vztahů ve škole) důležitější než
- **didaktický diskurs** (jaké znalosti budou žákům předávány).

Moc není jen dimenzí vztahu učitele a žáků – ovlivňuje i dosahování cílů ve třídě; **moc učitele** lze definovat jako ovlivňování studentů při dosahování učitelem zamýšlených cílů (Schrodt, Witt, 2007).

Formy moci učitele ve třídě

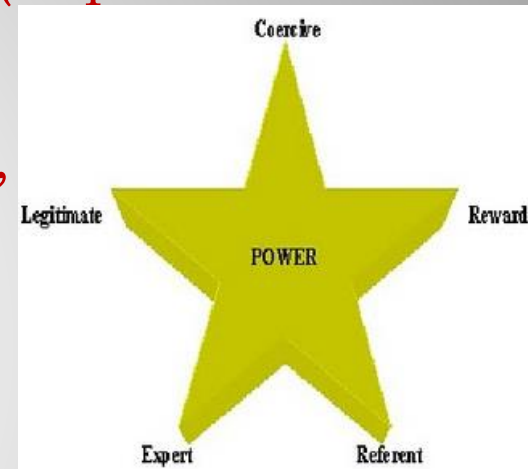
Donucovací – moc učitele (respektování jeho požadavků) vychází z žákovy potřeby vyhnout se trestu (např. ve formě špatných známek či kritiky před třídou);

Odměňovací – moc učitele určována snahou žáka získat odměnu ve formě hmotné (body, známky), psychologické (pochvala) či vztahové (pochvala před spolužáky);

Referenční – vychází z identifikace žáka s učitelem na základě sympatií a náklonnosti („být jako učitel“);

Legitimní – souvisí se sociální rolí učitele, která garantuje (formální) autoritu nad žáky; tato role je spjata s normou dohlížet na druhé a ovlivňovat je;

Expertní – vychází z učitelovy znalosti oboru nebo ze zvládnutí výukových metod. Vliv učitele na žáky vychází z jejich vnímání učitele jako experta, který má intelektuální znalosti obsahu (či určité dovednosti).

Řízení třídy (*classroom management*)

Užší pojetí

- řízení třídy zahrnuje veškeré kroky učitelů, které podporují pořádek a efektivní využívání času ve vyučovacích hodinách;
- projev „kontroly“ žáků a studentů ze strany učitele.

Širší pojetí

- řízení třídy je systémem strategií učitele k vytváření fyzických a sociálních podmínek ve školní třídě, které podporují proces učení u žáků. (Christofferson, Sullivan, & Bradley, 2015);
- v řízení třídy nejde čistě o přímé působení na žáky, ale také o nastavení adekvátního vstřícného prostředí, podporujícího žáky či studenty v procesu učení;
- zdůrazňujeme také nepřímé výchovné působení jako součást řízení třídy;
- z hlediska vzrůstu diverzity na školách této proměny tříd narůstá potřeba diferencovaného řízení třídy.

Nový pohled na řízení třídy: kognitivní uzavřenost

Potřeba kognitivní uzavřenosti se projevuje v potřebě činit rychlá rozhodnutí a vyhnout se nejednoznačným situacím (Djikic et al., 2013).

Potřeba kognitivní uzavřenosti je relativně stabilní osobnostní charakteristikou, která však může být ovlivněna situačně: časovou tísň, stresem (zvýšení), strachem z chybování (snížení).

Jedná se o osobnostní charakteristiku, která ovlivňuje učitelův výběr a využívání strategií řízení třídy.

Ve třídách učitelů s vyšší potřebou kognitivní uzavřenosti se vyskytuje autokratické řízení, konformita se skupinovými normami, odmítání odlišných názorů.

Koncept potřeby kognitivní uzavřenosti reprezentuje nový přístup ke strategiím řízení třídy

Co vše je tedy řízení třídy

Řízení třídy lze tedy široce chápat jako učitelem zvládnuté diferencované, (převážně) vědomé vytváření podmínek pro učení se žáků a studentů, facilitaci procesu učení a hodnocení jeho průběhu a výsledků, včetně podpory metakognice a sebehodnocení žáků.

Proces učení zahrnuje jak obsah (učivo), tak i sociální normy a hodnoty, které jsou prostředkem i výstupem řízení třídy. Řízení třídy na mikrosociální úrovni směřuje mj. k podpoře příznivého klimatu třídy, na makrosociální úrovni pak k zapojení žáka do společnosti.

Ve shodě s Jonesem (1986) a s jeho důrazem na facilitaci optimálních podmínek pro učení lze považovat řízení třídy v širším pojetí téměř za totožné s výukou jakožto takovou.

Dobrý manažer třídy se vlastně rovná dobrý učitel.

Vývoj učitele

O tématu vývoje

PROČ je zkoumání vývoje důležité?

- Umožňuje reflexi a sebereflexi učitelů (v průběhu výzkumů, výsledky výzkumů, srovnávání...)
- Předkládá informace podstatné pro ředitele (orientace v profesním i psychickém vývoji →podpora učitelů)
- Podporuje celkovou „efektivitu“ školy
- Je důležité pro veškeré profese, které s učiteli a jejich žáky přicházejí do styku (speciální pedagogové, psychologové z PPP, sociální pracovníci, ...zaměstnanci státní správy...)

Oblasti zkoumání vývoje

- Profesní (profesionální) vývoj;
- budování a udržování profesní identity;
- emoce, spojené s vývojem učitele;
- konstituování a vymezování různých vývojových etap v životě učitele;
- změny kognitivních funkcí;
- změny interpersonálních stylů učitele v průběhu kariéry;
- začínající učitel - nejčastěji sledované období (PROČ?)
- počátek kariéry.

Rozhodnutí stát se učitelem

Spolupůsobí mnoho faktorů – převážně kvantitativně, méně již kvalitativně zkoumáno (Gavora, 2002)

- osobnostní charakteristiky (sebeprezentace);
- raná role učitele:
  - hraní si na učitele, pomoc x ovládání druhých;
- vliv rodinného prostředí;
- širší prostředí;
- signifikantní druzí, klíčové osoby;
  - ALE – existuje „negativní“ motivace
- učení se „roli“ učitele;
- rozhodnutí „pragmatické“ – využitelnost znalostí jinde;
- rozhodnutí „nucené“.

Vývoj x růst, rozvoj

Vývoj učitele – „neutrální“ termín – pozitivní i negativní změny

Analogie plasticity vývoje v *life-span* psychologii – v obdobném věku se různí jedinci mohou vyvíjet různými způsoby (+/-)

Př.: stagnace = vývoj

Rozvoj učitele – více hodnotící; zlepšování se, nabývání dovedností a znalostí

Jednosměrnost – i setrvávání na určité úrovni není rozvojem

Užší pedagogická pojetí 1

Vývoj dovedností a kompetentnosti – pro učitele jsou nejdůležitější znalosti a dovednosti (rozvoj...), soustředění na didaktické kompetence, méně sociálně-psychologické

Dreyfus, Dreyfus (1986) – model vývoje kompetentnosti

- začínající učitel (*novice*) – řídí danými pravidly a má „malý cit“ pro konkrétní situace;
- pokročilý začátečník (*advanced beginner*);
- učitel kvalifikovaný a schopný (*competent*);
- profesionál (*proficient*) – velmi zdatný a schopný;
- expert – intuitivní jednání, důvěra ostatních...

Užší pedagogická pojetí 2

Fáze profesního vývoje (Fullerová) – dělení dle toho, na co se v nich učitel primárně zaměřuje (*concerns based model*)

- příprava na učitelství (*preservice phase*) – vývoj studenta;
- začínající učitel (*survival concerns phase*) – přežití v nové roli;
- učitel zaměřený na úkol (*task concerns phase*) – zvládnutí úkolů a situací ve škole;
- učitel zaměřený na žáka (*impact concerns phase*) – soustředění na žáky a jejich vývoj.

Od soustředění se na sebe sama a svého *zvládnutí vyučování* k zaměření na žáky a jejich *zvládnutí učení se*.

Koncept kritických, zlomových událostí

Sikesová et al. (1985) – sledují jak dochází k posunu učitele do jiné vývojové fáze

Kritické události – situace či události, které představují pro učitele významnou změnu, zlom v jeho celkovém vývoji (tedy nejen jako učitele); význam osobních kritických událostí (obtížné životní situace)

Šest kritických fází:

- rozhodnutí stát se učitelem;
- první zkušenosti s vyučováním jiných;
- období prvních 18 měsíců v praxi;
- třetí rok od získání prvního učitelského místa;
- změny pracovního místa a povýšení v průběhu kariéry;
- období před ukončením učitelské kariéry.

Široké pojetí vývoje učitele – Fessler

